

УДК 340.115:342.7.

Дмитро Забзалюк

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
great_master@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Руслан Тополевський

Львівський державний університет внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3322>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.014>

© Забзалюк Д., Тополевський Р., 2023

Висвітлено методологічні засади та аспекти дослідження сфери прав людини. Підкреслено, що при формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо. На прикладі порівняльно-правового методу показано особливості дослідження прав людини, з урахуванням взаємодії міжнародної, регіональної та національної систем захисту прав людини. Запропоновано при застосуванні порівняльно-правового методу щодо дослідження прав людини здійснювати дослідження за певними стадіями. Встановлено необхідність поєднання різнорівневих методів дослідження з урахуванням мети дослідження.

З'ясовано, що існує необхідність формулювання певного набору концептуальних положень, визнання яких становить світоглядну основу доктрини прав людини: обов'язок держави поважати права людини, невідчужуваність прав людини, універсальність. Підкреслено, що детальний розбір таких фундаментальних положень потрібен лише за умови, що це є метою такого дослідження. В іншому випадку обговорення змісту цих положень відволікає дослідника від основної мети дослідження – з'ясування місця і ролі відповідного права людини в системі прав людини.

Запропоновано виділити певні блоки методів, залежно від спрямованості дослідження. Визначено необхідність відбору “серцевини” (“ядра”) методів дослідження так, щоб вони доповнювали одне одного і взаємно посилювали. Автори встановили, що зміна “серцевини” дослідження призводить не лише до зміни типу дослідження, але й зміна

аргументації та формування іншого набору висновків дослідження у сфері прав людини залежить від того, які методи будуть взяті за основу дослідження.

Ключові слова: права людини, метод, методологія, методологічні засади, мета дослідження.

Постановка проблеми. Проблематика вибору системи методів дослідження прав людини постає щоразу, коли дослідник формує як тему дослідження, так і визначає мету та завдання дослідження. Водночас, вибір методів дослідження – це не формальне виконання умов публікації наукових досліджень, а дієвий засіб фіксації векторів наукового інтересу. В цьому відношенні сфера прав людини як точка застосування згаданої системи методів дослідження має певні унікальні риси. Серед них можна, зокрема, назвати те, що доктрина прав людини є достатньо випрацьованою. Внаслідок цього, перед дослідником постає питання висвітлити такі аспекти доктрини прав людини, які раніше не висвітлювалися. Одним із можливих інструментів ми можемо назвати застосування нового методу (сукупності методів), які ще не застосовувалися для висвітлення даної проблематики, що дозволить отримати нові результати та висновки досліджень.

Наукові статті за результатами досліджень у сфері прав людини зазвичай супроводжуються описом методологічного апарату, який використовується для них. Іноді цей опис може бути доволі формальним. Однак у деяких дослідженнях концентрування на певному методі (збірці методів) дозволяє висвітлити невидимі до цього часу аспекти. Водночас, вважаємо за необхідне підкреслити наявність існування базових методологічних засад, без яких власне дослідження прав людини як юридичне термінопоняття втрачає свій сенс або перетворюється на протилежність. Прикладом такого “методологічного заперечення” прав людини було розуміння прав людини в радянській юриспруденції як “буржуазного феномена” або поява “ісламського розуміння прав людини”, яке, використовуючи праволюднну термінологію, описує однак власну бачення, частково несумісне з базовою концепцією.

Метою статті є визначення правил і вимог формування методології дослідження відповідного аспекту доктрини прав людини, формулювання основних методологічних засад, на яких згодом можливий розвиток і вивчення термінопоняття “права людини” або “людські права” (за академіком П. Рабіновичем) та системи прав людини загалом. Автори усвідомлюють обмеженість своїх зусиль і прагнуть сприяти удосконаленню вибору методології дослідниками та постановці нових завдань та проблем.

Аналіз дослідження проблеми. Методологія дослідження враховує підбірку різнорівневих методів різного рівня абстрагування. До питання методології юридичних досліджень зверталися, наприклад, Р. Циппеліус [1], М. Кельман [2, 3]. Так, професор М. Кельман на основі ступеня спільності видів пізнання визначає такі види методології: світоглядний, загальнонауковий, спеціальнонауковий, спеціально-юридичний, рівень процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень [3, с. 61, 62].

Світоглядний метод дозволяє вибрати концепт та дискурс, у рамках яких здійснюватиметься дослідження. Загальнонаукові методи дозволяють оцінити вибір методів дослідження на високому рівні абстрагування. Спеціальнонауковий метод враховує предметну основу дослідження доктрини прав людини. Спеціально-юридичний метод дозволяє працювати з певними властивостями доктрини прав людини. Методологічний рівень процедур і методик – дозволяє виокремлювати та використовувати такі процедури і методики для дослідження окремих прав людини або окремих аспектів конкретних прав людини. Так, наприклад, проблема методології дослідження прав людини піднімається в прикладних дослідницьких програмах: при дослідженні зв'язку між міжнародним економіч-

ним правом та міжнародним правом прав людини [4], при дослідженні прав осіб, із когнітивними вадами у випадку кримінального переслідування [5], при здійсненні громадського контролю за станом дотримання прав людини в публічних програмах охорони здоров'я [6].

Можна сказати, що питання методологічних засад дослідження прав людини постає практично перед кожним дослідником у цій сфері. Однак вважаємо за необхідне відзначити, що такий вибір має суто прагматичне значення для цілей конкретного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади дослідження можна описати як такі, що складаються з власне світоглядної (концептуальної) складової та методів різного рівня (загальнонауковий, спеціальнонауковий, спеціально-юридичний, рівень процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень).

Що стосується світоглядного рівня дослідження, на нашу думку, вартує визначити набір фундаментальних (базових) положень, на основі яких і здійснюватиметься вивчення певних аспектів прав людини. Водночас, спір про сутність прав людини все ще не вирішений і навряд чи буде вирішений.

Існує певний набір положень, які становлять основу доктрини прав людини і визнання яких становить методологічний фундамент дослідження прав людини на світоглядному рівні до яких можна віднести: обов'язок держави поважати права людини, невідчужуваність прав людини, їх універсальність. До того ж, ці положення можуть бути розширені і деталізовані. Так, Р. Алексі пропонує відрізнити права людини від інших прав на основі п'яти ознак: універсальність, моральна значущість, фундаментальність, пріоритет щодо позитивного права, абстрактність [7, с. 174]. Д. Донеллі вказує на такі характеристики прав людини: універсальність прав людини; пріоритет прав людини над іншими аналогічними вимогами; особливий тип прав людини в розумінні того, що вони – головні моральні права; права людини виявляються тоді, коли їх ефективно не гарантує державно-юридична практика; є мовою жертв і позбавлених прав; вимога дотримання прав людини часто супроводжується вимогою змінити практику держави в певній сфері; встановлюють моральні стандарти легітимності державної політики [8, с. 33; 35]. Таким чином, дослідження прав людини ставить перед дослідником завдання артикуляції цих положень та тримання їх в полі уваги протягом всього дослідження.

Завдання формування ефективної збірки методів дослідження вирішується дослідником кожного разу, коли відбувається формування плану дослідження. Водночас, у процесі дослідження може виявитися необхідність розширення та доповнення цієї збірки іншими методами.

Що стосується сфери прав людини, то формування підбірки методів дослідження має свої особливості. Залежно від обраного автором підходу до методологічної збірки, серед них можна виділити такі виміри: історичний, філософсько-правовий, міжнародно-правовий, теоретико-правовий, галузевий (юридико-практичний, прагматичний).

У випадку, коли тема та мета дослідження зосереджується на історичних особливостях дослідження прав людини, автор обиратиме методи, що допоможуть краще підсвітити застосування історичного підходу. Так, наприклад, історичний метод може доповнюватися порівняльно-правовим методом, який дозволяє описати становлення певного права людини, його місце у відповідному поколінні прав людини.

Якщо говорити про міжнародно-правовий вимір, у цьому випадку може бути використано як порівняльно-правовий, так і системний методи. Це пов'язано передусім із тим, що автор дослідження має, з одного боку, висвітлити відповідну проблематику в системі міжнародного права, в якій права людини є лише однією з підсистем. З іншого боку, потрібно зберігати прив'язку до національної системи прав людини. В цьому відношенні очевидно йтиметься про комплексність їхнього застосування.

Порівняльно-правовий метод забезпечує широкий спектр прийомів та методик, які можуть бути використані при дослідженні прав людини. Порівняльно-правовий метод – це “сукупність прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування правових систем (та їх елементів) шляхом порівняння” [9, с. 13]. Під порівнянням, своєю чергою, розуміється “пізнавальна операція, що дає змогу на підставі фіксованої ознаки встановити подібність або відмінність об’єктів шляхом співставлення” [9, с. 13]. Порівняльний метод щодо прав людини може бути використаний як на макро-, так і на мікрорівні. Наприклад, як порівняння систем захисту прав людини, характерне для різних держав, так і порівняння співвідношення міжнародної або регіональної системи захисту прав людини з національною системою захисту прав людини. Варто зазначити, що таке порівняння може здійснюватися як загалом, так і щодо окремих прав людини або груп прав людини (наприклад, порівняння прав людини за поколінням або за видом). Інший можливий рівень застосування порівняльно-правового методу – співставлення тексту міжнародного договору і закону, які регулюють схожу сферу прав людини, або співставлення національної судової практики щодо захисту певного права людини і практики міжнародних судових (квазісудових) органів із прав людини. Особливість застосування порівняльно-правового методу у сфері прав людини пов’язана з тим, що саме на міжнародні судові органи держави нерідко покладають повноваження встановлення в процесі їх діяльності певних стандартів розуміння прав людини та належну практику їх застосування та обмеження. Таким прикладом є система захисту прав людини в рамках Ради Європи. Відповідно, держави-учасниці Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) можуть співставляти свою практику у сфері прав людини як між собою, так і по відношенню до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цікавим у цьому відношенні буде те, що, наприклад, із підходами до певних прав людини, прийнятими в США (в практиці Верховного Суду) доцільно співставляти саме практику ЄСПЛ, а не окремих держав. Це пов’язане як з рівнем генералізації досліджуваної проблеми (пошук певного стандарту прийнятеного для правових систем держав Ради Європи або штатів США), так і з тим, що з деяких праволюдних питань підходи в цих системах захисту прав людини можуть відрізнятися або бути певним зразком для іншої. Так, наприклад, свобода вираження поглядів відповідно до Конституції США не може обмежуватися державою, а в рамках ЄКПЛ – таке обмеження можливе. Інший приклад, який дозволяє “підсвітити” окремі аспекти порівняльно-правового дослідження прав людини, є право на приватність, яке було сформульоване в судовій практиці США (справа Роу проти Вейда), тоді сприйняте і розвинуте в рамках європейської системи захисту прав людини, а нещодавно було суттєво переглянуте Верховним Судом США.

Таким чином, пропонуємо при застосуванні порівняльно-правового методу щодо дослідження прав людини здійснити наступні стадії: 1) вибір та вивчення систем захисту прав людини, які порівнюються [10, с. 35]; 2) визначення змісту обраного права в доктринальному, нормативно-правовому та юридико-практичному вимірах в обох обраних системах; 3) визначення більш ефективних стандартів, норм, приписів регулювання досліджуваного права; 4) формулювання висновків щодо доцільності та можливості поширення певного більш ефективного стандарту, норми, припису, що регулює досліджуване людське право.

Філософсько-правовий методологічний вимір дослідження прав людини передбачає вибір методів, характерних саме в рамках філософського дискурсу. Йдеться як про особливості застосування діалектичного, логічного, метафізичного, герменевтичного методів до проблематики прав людини, так і з’ясування змісту окремих філософсько-правових підходів до прав людини [11, с. 11].

Вважаємо, що можна виділити певні блоки методів, залежно від спрямованості дослідження: 1) з’ясування того, як можуть існувати права людини (онтологічний, природно-правовий підхід); 2) визначення їх соціальної значимості та специфіки втілення (аксіологічний і феноменологічний підходи); 3) врахування доцільності та реальності (прагматичний підхід, методи реалізму);

4) з'ясування внутрішньої будови, інституційного та інструментального змісту (системний підхід, інституційний підхід, структурно-функціональний аналіз, метод структуралізму, синергетичний підхід); 5) визначення особливостей формування та розвитку (історичний, культурологічний, еволюціоністський підходи); 6) дослідження прав людини, з урахуванням людини як основного суб'єкта їх творення і мети призначення (антропологічний, психологічний, екзистенційний підходи) тощо.

Теоретико-правовий вимір дозволяє зосередити увагу на методах, які, з одного боку, дозволяють забезпечувати високий рівень абстрагування, а з іншого – дозволяють досліджувати конкретну юридичну практику, здійснювати узагальнення, класифікацію, формулювати визначення.

Галузевий вимір робить акцент на виборі методів дослідження, які дозволять сконцентруватися саме на конкретній юридичній проблемі конкретної галузі права. Так, наприклад, при вирішенні питання щодо відповідності практики, яка склалася щодо приватної власності, будуть використовуватися як спеціально-прикладні методи галузі цивільного права, так і методи case-law для дослідження практики Європейського суду з прав людини.

Зазначимо, що при формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо.

Вважаємо за необхідне поєднання різнорівневих методів дослідження, з урахуванням мети дослідження.

Висновки. При формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо.

Поєднання різнорівневих методів дослідження, з урахуванням мети дослідження, забезпечує достатню глибину опрацювання матеріалу дослідження і дозволяє робити висновки різного рівня абстрагування (від загально-філософських методів до спеціально-прикладних).

Обговорення таких положень доцільно здійснювати лише тоді, коли це становить мету дослідження і дозволяє забезпечити належну глибину аргументації. В іншому випадку, згадка базових положень доктрини прав людини має формальне спрямування. Детальний розбір таких фундаментальних положень відволікає дослідника від основної мети дослідження – з'ясування місця і ролі відповідного права людини в системі прав людини.

Вважаємо, що дослідження прав людини (людських прав) мають базуватися на таких фундаментальних засадах: права людини (людські права) існують, незалежно від волі людини; права громадянина похідні від прав людини і забезпечуються державою, тоді як права людини можуть забезпечуватися як державою, так і наднаціональними засобами.

Формування методології дослідження у сфері прав людини вимагає від дослідника необхідності відбору “серцевини” (“ядра”) методів дослідження так, щоб вони доповнювали одне одного і взаємно посилювали. Своєю чергою, зміна “серцевини” методів дослідження призводить не лише до зміни типу дослідження, але й зміни аргументації та формування іншого набору висновків дослідження у сфері прав людини, тобто залежить від того, які методи будуть покладені в “серцевину” дослідження.

Подальші дослідження цієї тематики передбачають більш глибоке вивчення способів поєднання методів та з'ясування їхньої ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Циппеліус Р. (2004). Юридична методологія. Київ : Вид-во “Реферат”. 176 с.

2. Кельман М. (2011). Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження. Тернопіль : Тернограф. 348 с.
3. Кельман М. (2011). Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : Тернограф. 492 с.
4. Petersmann. (2018). Ernst-Ulrich, Human Rights, Constitutional Justice and International Economic Adjudication: Legal Methodology Problems. European University Institute Department of Law Research Paper. No. 18. URL : <https://ssrn.com/abstract=3275233>.
5. Arstein-Kerslake A., Gooding P., Mercer S., Raymond M., McSherry B. (2019). Implementing a Participatory Human Rights-Based Research Methodology: The Unfitness to Plead Project. Journal of Human Rights Practice. Volume 11. Issue 3. November. P. 589–606. URL : <https://doi.org/10.1093/jhuman/huz034>.
6. Gruskin S., Ferguson L., Kumar S., Nicholson A., Ali M., et al. (2017). A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example. PLOS ONE. No. 12 (12). URL : <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186330>.
7. Алексі Р. (2008). Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. Філософія прав людини. Київ : Ніка-Центр. 320 с.
8. Донеллі Дж. (2004). Права людини у міжнародній політиці. Київ : Кальварія. 280 с.
9. Харитонов Є., Харитонова О. (2002). Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків : Одісей. 592 с.
10. Ситар І., Чорнобай О. (2009). Методологічні основи порівняльного правознавства. Львів : ЛьвДУВС. 72 с.
11. Балинська О. М., Ященко В. А. (2009). Методологія сучасного правознавства: посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ДУВС. 372 с.

REFERENCES

1. Tsyppeilius R. (2004). *Yurydychna metodolohiia*. [Legal methodology.]. Kyiv : Vyd-vo "Referat". 176 p.
2. Kelman M. (2011). *Yurydychna nauka yak ob'iekt metodolohichnoho doslidzhennia*. [Legal science as an object of methodological research.]. Ternopil : Terno-hraf. 348 p.
3. Kelman M. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii*. [Legal science: problems of methodology.]. Ternopil : Terno-hraf. 492 p.
4. Petersmann/ (2018). Ernst-Ulrich, Human Rights, Constitutional Justice and International Economic Adjudication: Legal Methodology Problems. European University Institute Department of Law Research Paper. No. 18. URL : <https://ssrn.com/abstract=3275233>.
5. Arstein-Kerslake A., Gooding P., Mercer S., Raymond M., McSherry B. (2019). Implementing a Participatory Human Rights-Based Research Methodology: The Unfitness to Plead Project. Journal of Human Rights Practice. Volume 11. Issue 3. November. P. 589–606. URL : <https://doi.org/10.1093/jhuman/huz034>.
6. Gruskin S., Ferguson L., Kumar S., Nicholson A., Ali M., et al. (2017). *A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example*. [A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example.]. PLOS ONE. No. 12 (12): URL : <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186330>.
7. Aleksi R. (2008). *Instytutsionalizatsiia prav liudyny v demokrattichnii konstytutsiinii derzhavi*. [Institutionalization of human rights in a democratic constitutional state. Philosophy of human rights.]. Filosofiia prav liudyny. Kyiv : Nika-Tsentr. 320 p.
8. Donelli Dzh. (2004). *Prava liudyny u mizhnarodnii politytsi*. [Human rights in international politics]. Kyiv : Kalvariia. 280 p.
9. Kharytonov Ye., Kharytonova O. (2002). *Porivnialne pravo Yevropy: osnovy porivnialnoho pravoznavstva*. [Comparative law of Europe: foundations of comparative jurisprudence.]. Yevropeiski tradytsii. Kharkiv : Odisei. 592 p.
10. Sytar I., Chornobai O. (2009). *Metodolohichni osnovy porivnialnoho pravoznavstva*. [Methodological foundations of comparative jurisprudence.]. Lviv : LvDUVS. 72 p.
11. Balynska O. M., Yashchenko V. A. (2009). *Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva : posibnyk* [Methodology of modern jurisprudence : manual] / za zah. red. O. M. Balynskoi. Lviv : LvDUVS. 372 p.

Дата надходження: 11.01.2023 р.

Dmytro Zabzaliuk

Lviv State University of Internal Affairs,
doctor of legal sciences, professor,
head of the department of general legal
disciplines of the Institute of Law
great_master@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Ruslan Topolevsky

Lviv State University of Internal Affairs,
PhD., associate professor,
associate professor of the department of
general legal disciplines of the Institute of Law

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3322>

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF HUMAN RIGHTS RESEARCH

The article highlights the methodological fundamentals and aspects of human rights research. It is emphasized that when forming a system of methods for the study of human rights there is a need to take into account such elements as the branch of legal science and its specific terminology, the generation to which the chosen right belongs, the territory where the right is implemented, etc. In the comparative legal method example, the features of human rights research are shown, taking into account the interaction of international, regional, and national human rights protection systems. It is proposed that when applying the comparative legal method to the study of human rights, research should be carried out at certain stages. The authors establish the need to combine multi-level research methods, taking into account the purpose of the study.

It is determined that there is a need to formulate a certain set of conceptual provisions, the acceptance of which is the ideological foundation of the doctrine of human rights: the duty of the state to respect human rights, the inalienability of human rights, and universality.

It was emphasized that a detailed analysis of such fundamental provisions is necessary only if it is the purpose of such a project. Otherwise, the discussion of the content of these provisions distracts the researcher from the study's main purpose – to clarify the place and role of the relevant human right in the human rights system.

It is proposed to define certain blocks of methods depending on the focus of the study. The necessity of selecting the “core” (“nucleus”) of research methods in such a way that they complement each other and mutually reinforce is indicated. The authors found that the change of the “core” of the study entails not only a change in the nature of the study but also a change in the argumentation and the formation of a different set of conclusions of the study in the field of human rights depends on what methods will be put in the core of the research.

Key words: human rights, a method, a methodology, methodological principles, the purpose of the study.